

ПУБЛИЦИСТИКА ЖАНА АДАБИЯТ: ЖАЛПЫ ЖАНА АЙЫРМАЛУУ ЖАКТАРЫ

ПУБЛИЦИСТИКА И ЛИТЕРАТУРА: ОБЩИЕ И ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ СТОРОНЫ

PUBLICISM AND LITERATURE: COMMON AND DIFFERENT SIDES

Аннотация: Мақалада адабият менен публицистиканын салыштырма анализи каралат. Чыгармачылык ишмердүүлүктүн объекти менен предметин, ошондой эле анын усулдарын үйрөнүүнүн, адабият менен публицистиканын аудиторияга тийгизген таасирин көрсөтүүнүн негизинде биринчи жана экинчи чөйрөнүн өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөрү ачып берилди.

Аннотация: В данной статье рассматривается сопоставительный анализ литературы и публицистики. Раскрыто своеобразие первой и второй среды на основе изучения объекта и предмета творческой деятельности, а также показана воздействия литературы и публицистики на аудиторию.

Annotation: This article discusses the comparative analysis of literature and journalism. The author reveals the originality of the first and second environment based on the study of the object and the subject of creative activity, as well as showing the impact of literature and journalism on the audience.

Түйүндүү сөздөр: публицистика, адабият, салыштырма анализ, адабий процесс, көркөм чыгармачылык, жазуучу.

Ключевые слова: публицистика, литература, сопоставительный анализ, литературный процесс, художественное творчество, писатель.

Key words: journalism, literature, benchmarking, literary process, artistic creation, writer.

Публицистика жана адабият – көркөм сөз өнөрүнүн тектеш тармактары. XX кылымдын экинчи жарымында бул тектеш эки тармактын көйгөйлөрү жөнүндө М.В. Ломоносов атындагы ММУ журналистика факультетинин окумуштуулары Е.П. Прохоров, В.Д. Пельт, В.В. Ученова, В.М. Горохов, М.С. Черепанов, ошондой эле Петербургдан Е.И. Журбина, Львовдон В.И. Здорова, Екатеринбургдан В.А. Шандра ж.б. илимий макала, колдонмо жана монографияларын басмадан чыгарышты. Аларда публицистика түшүнүгүнө, анын теориясы менен практикасынын өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнө таандык маселелер каралган. Ошону менен бирге публицистиканын негизги теориялык категориялары, көпчүлүк ойлогондой, өзү келип чыккан адабият менен бирдиктүү түрдө азыркыга чейин үйрөнүлө элек. Бул макала ошол маселеге арналат.

Адабияттагы жана публицистикадагы илимий-чыгармачылык багыттар

Адамдардын турмуш-тиричилиги жана көз караштары көркөм адабияттын түрдүү формалары, түрлөрү жана жанрларында өзүнүн чагылдырылышын табат жана таасын сүрөттөлөт. Бул агымдар эки ири адабий багытта: салттык (классикалык) жана салттык эмес (постклассикалык) багыттарда айкын көрүнөт.

Классикалык мектеп жана агымдарга классицизм (Франция, XVII к.), сентиментализм (Улуу Британия, XVIII к.), романтизм (Батыш Европа, XIX кылымдын башталышы: Ф. Новалис, Ж. Байрон, П. Шелли), сынчыл реализм (Европа, XIX к.: О. де Бальзак, Г. Флобер, Ч. Диккенс, Н. Гоголь) кирет. Ар бир адабият таануучу жана публицистке тааныш болгон бул агымдарга токтолуп отурбайбыз [1].

Постклассикалык (неоклассикалык) агымдарга модернизм, сюрреализм, постмодернизм жана башкалар кирет.

XIX кылымдын аягы XX кылымдын башындагы модернизм өзүн искусстводо, ошонун катарында, көркөм адабиятта бардыгынан айгине көрсөтө алды. Т. Эллиот, Ж.Жойс, Г. Стайн жана В. Вульфтар анын негиздөөчүлөрү, же болбосо көрүнүктүү өкүлдөрү болуп калышты. Модернизм чыгармачылыктын мурда болуп келген формаларындагы баалоонун түрлөрүн

жана усулдарын кескин четке какты, ал оригиналдуу ой-пикирлерди, ошондой эле көркөм баяндоонун жаңы каражаттарын издеп табууга өбөлгө түздү.

Сюрреалисттер – булар абсолюттук чындыкты түшүнүп жетүүгө тырышкан жана аны өзүнүн чыгармачылыгында иш жүзүнө ашырууга умтулган авторлор. Бул агым биринчи жана экинчи дүйнөлүк согуштун ортолугундагы доордо өнүктү, акын А. Бретон анын негиздөөчүсү болуп калды.

Постмодернизм чыгармачылыктын өтө татаал, көп жактуу түрү жана адабий багыт болгондуктан, кандайдыр айрым жазуучуну анын негиздөөчүсү деп айтууга болбойт. Бул термин алгачкы жолу Р. Ранвицтин «Европалык маданияттын кризиси» («Кризис европейской культуры») (1917-ж.) аттуу китебинде кездешет. 1934-жылы Ф. де Онис «постмодернизм» сөзүн авангардизм агымына кирген жана аларга чейин өкүм сүргөн адабий салттарды кескин четке каккан акындардын ишкердигин мүнөздөө үчүн колдонду. Акырында бул түшүнүк тарыхчы А. Тойнби жана философ Ж. Лиотар тарабынан бир далай байытылды.

Көркөм адабияттын чыгармачыл агымдары жалаң гана жогоруда айтылгандардан турбастыгы белгилүү. Бирок биз бул маселе боюнча терең сөз кылбайбыз. Биздин милдетибизге адабият менен публицистиканы салыштыруу, алардын ортосундагы жалпы жана айырмалуу жактарга айкындык киргизүү кирет. Азыр гана айтылгандардан көрүнүп тургандай, публицистика аталган багыттардан кыйла алыс турат. Албетте, публицистикалык чыгарма классицизм, сентиментализм, романтизм же сынчыл реализм усулунда жаралышы мүмкүн. Бирок публицистиканын коомдук окуялуулук жана зарылчылык өңдүү табиятынан келип чыккан түрдө бул усулдар көркөм адабияттын чыгармаларында болгону сыяктуу мындай чыгууларда басымдуулук кыла алышпайт. Анткени публицистикалык чыгармаларды жаратуунун максаттары, милдеттери жана усулдары өзгөчө.

Алдына койгон максат жана милдеттери боюнча модернизм, сюрреализм жана постмодернизм классикалык агымдарга салыштырмалуу публицистикалык чыгармалардан кыйла оолак турат. Белгилүү болгондой, бул агымдардын өкүлдөрү чындыкты өзгөчө позициядан туруп кабыл алышат жана ага болгон өздөрүнүн мамилелерин да ошондойчо билдиришет. Жагдайга мындайча мамиле жасоо жана мүнөздөмө берүү турмуштук чындыкка эң соңку заманбап публицистикалык баа берүүдөн кыйла айырмаланат. Ошондуктан заманбап публицистиканын объекти, предмети, максат жана милдеттери адабияттагы неоклассикалык багыттардын объект жана предметтеринен сезилерлүү деңгээлде айырмаланат. Анткени анын социалдык милдети да таптакыр башка. Публицистиканын максаты – коомдук ой-пикирди ойготуу, адамдарды макалада баяндалган идеянын айланасында бириктирүү, ошол идеяга шайкеш коомдук пикирди калыптандыруу, аудиторияны белгилүү тапшырмаларды аткарууга мобилизациялоо, андан конкреттүү социалдык программаны ишке ашырууга шай, бирдиктүү, максатка умтулган адамдардын массасын түзүү.

Бир сөз менен айтканда, эгерде публицистика менен публицистикалык чыгармалар жогоруда айтылган жана түрдүү кылымдарда үстөмдүк кылган адабий агымдардын стилинде жаратылган көркөм чыгармалардын натыйжалары менен салыштырылса, анда адабият менен публицистиканын ортосунда сөзсүз түрдө тарыхый, теориялык жана классификациялык айырма көзгө ташталат. Байыртадан азыркыга чейин болгон публицистикалык чыгуулар өзүнүн жаралыш стили жана усулу, массалык аудиторияга таасир өткөрүү жолдору боюнча бири-бирине өтө жакын турат [2], ал эми ошол эле учурдун адабий чыгармалары болсо бири-биринен аябай айырмаланат, ал тургай бирин-бири таптакыр четке кагат.

Адабияттагы жана публицистикадагы чыгармачылык салттар

Адабият менен публицистиканын өз чөйрөлөрүнүн чыгармачылык салттарына болгон мамилеси жөнүндөгү маселеге айкындык киргизүү да бир далай мааниге ээ. Жогоруда баяндалгандардан мурда болуп келген салттарды принципалдуу түрдө четке кагуу – адабияттагы жаңы багыттын өнүгүүсүнүн негизги жолу экендиги келип чыгат. Көптөгөн жазуучулар айланасындагылар аларды түшүнүшпөгөнүнө көп деле кайгырышкан эмес. Алар

эгерде чындыгында эмне болуп жатканын замандаштары түшүнүшпөсө да, келечек муун аларды, албетте, түшүнөт деп үмүттөнүшкөн. Мисалы, кээ бир адабиятчылар жазган чыгармалары үчүн мекенинен кууп жиберилген (италиялык акын Данте, каракалпак акыны Ажыныяз), ал эми кээ бирлери өлүм жазасына тартылган (суфист акын Машраб). Бир нече кылым өтүп, мындай адамдар улуттук каарман деп салтанаттуу түрдө жарыя кылынган. Кыскача айтканда, учурунда чыгармаларын замандаштары кабыл албаган, бирок белгилүү убакыт өткөндөн кийин, ошол эле чыгармалар улуттук жана дүйнөлүк адабияттын шедеврине, ал эми өздөрү болсо элдин сыймыгына айланган көптөгөн жазуучуларды эске алууга болот (М. Сервантес, “Дон Кихот”; М. Булгаков, “Уста жана Маргарита”) [3].

Публицистика үчүн жагдайдын мындай варианты таптакыр туура келбейт. Кыйла кең коомдук-саясий жана адеп-ахлактык панораманы берген көркөм адабияттын чыгармаларынан айырмаланып, публицистикалык иштер өзүндө учурдун жана белгилүү коомдун конкреттүү саясий, социалдык-экономикалык, улуттук жана экологиялык маселелерин камтыйт. Публицист үчүн анын чыгармасын замандаштары түшүнүшү өтө маанилүү, анткени чыгарма замандаштарга арналган болуп, ал конкреттүү максатты – адамдарда публицист менен чогуу пикирлештик рухун ойготууну, белгилүү турмуштук позицияны иштеп чыгууга көмөктөшүүнү, конкреттүү кыймыл-аракетке мобилизациялоону көздөп даярдалат. Публицист бүгүнкү күндүн көйгөйлөрү менен жашайт, ал эми адабиятчы болсо келечекти көздөй умтулат. Жазуучу өзүнө чейин болгон адабий чыгармачылыктын салттарын жана принциптерин четке кагышы мүмкүн, ал тургай ал аңдуу түрдө ошого умтулат да. Публицист мындай жол тута албайт, ал замандаштары үчүн өзүн актаган публицистикалык салттарды карманууга милдеттүү, антпесе анын чыгармасын бат түшүнүшпөйт жана чыгарма ал күткөн оперативдик коомдук резонансты бербейт. Андыктан автор тарабынан көтөрүлгөн, ошол коомдо кабыл алынган үрп-адат жана салттарга шайкеш көйгөйдүн актуалдуулугу публицистикалык чыгуунун ийгилигинин өзөк шарты болуп саналат. Публицист үчүн өз заманасынын коомдук пикири, элинин адеп-ахлагы жана анын социалдык руху менен шайкеш чыгармаларды жаратуу маанилүү роль ойнойт.

Адабияттын улуттук рамка менен эле чектелип калбастыгы жаңы фундаментал социалдык ориентирлердин – жалпы адамзаттык баалуулуктар системасынын пайда болушуна жана өнүгүшүнө өбөлгө түздү. Таланттуу акын жана жазуучулар улуттук чек араны жарып чыгуу жана баалуулуктардын жаңы, жалпы адамзаттык категорияларын жаратуу менен өздөрүнүн чыгармаларын жергиликтүү чөйрөгө караганда кененирээк аудиторияга арнап жаза баштады. Чыныгы жазуучу улуттук гана эмес, ошондой эле жалпы адамзаттык баалуулуктарды, бирин экинчиси менен бир жалпы, үндөш, көркөм полотного бириктирүү аркылуу түшүндүрө алат. Натыйжада кеңири коомчулукка арналган мындай чыгарма адабий классикага айланып, дүйнөлүк мааниге ээ көркөм-эстетикалык окуя болуп калат. Мына ушундай көркөм эпизод-чыгармалардан дүйнө элдеринин адабияты куралган.

Дүйнөлүк адабият бардык өлкөлөр жана континенттер тургундарынын башын кошкон алгачкы руханий баш калкалар жер, тагыраак айтканда, адеп-ахлак жагынан тирек болуп калды. Адамзаттын миң жылдык тарыхында көптөгөн жолу элдерди аскердик, саясий жана экономикалык жолдор менен бириктирүүгө аракеттер болгон. Бирок алар күтүлгөн натыйжаны бербеген. Улуу колбашчылар (Македонский, Чингизхан, Темура) чоң-чоң империяларды түзүшкөн, бирок бул империялар алар кайтыш кылгандан кийин жоюлуп кеткен. Ал эми дүйнөгө белгилүү “Илиада” жана “Шахнама”, “Игордун кошууну жөнүндө сөз” жана “Кайгылуу бейиш” өңдүү чыгармалар өзүндө камтыган улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды, адабий жана эстетикалык салттарды кылымдан кылымга ийгиликтүү аркалап келе жатат. Алар эчак эле улуттук чек араларды жарып өтүп, жалпы адамзаттык мүлккө айланган [4].

Адабияттын жана публицистиканын объекти жана предмети

Адабияттын объекти – чындык: табияттын, адамзаттын, аң-сезимдин чындыгы. Жазуучу тарабынан чындыктын чагылдырылышы – аябай кең, мазмундуу жана карама-каршылыкка бай процесс. Турмушту үйрөнүүнүн жолдору, формалары жана усулдары, ошондой эле аны

көркөм адабиятта чагылдыруу жазуучунун дүйнө карашынан жана позициясынан көз каранды. Өз кезегинде, жазуучунун чыгармачылык процесске жандашуусу канчалык жаңыча, стандарттуу эмес жана күтүлбөгөн болсо, ал жараткан чыгарма да ошончолук укмуш болот. (Бул жерде биз жазуучунун таланты жөнүндө сөз кылбайбыз, анткени анын бар экендиги турган сөз).

Ошону менен бирге адабияттын объекти менен предметин, көйгөйлөрү менен усулдарын таасын элестетүү да оңой иш эмес. Бул категориялар аябай татаал жана чексиз болгондуктан, эч бир изилдөөчү аларды толугу менен же эч болбогондо негизги бөлүгүн болсо да аягына чейин изилдей албаган. “Падыша Эдип”, “Декамерон” же “Гаргантюа жана Пантагрюэль” өңдүү дүйнөгө белгилүү чыгармалардын объекти менен предметин, автордук усулун жана чагылдырган көйгөйлөрүн эмнелер түзөт? Бул суроого жооп барбы деги?

Жалпы түрдө айтканда, Гамлеттин белгилүү “Же жашоо, же өлүм!” (“Быть или не быть!”) сөзү аркылуу жалпылаштырып айтылган турмуштук көйгөйлөр көркөм адабияттын предмети болуп саналат, албетте. Ошону менен бирге салттык же заманбап классика болуп калган көптөгөн чыгармалардын предметин эмне түзөт деген суроого кантип жооп берүүгө болот? Мисалы, Айзек Азимов менен Александр Беляевдердин чыгармаларынын предметин эмнелер түзөт? “Тристан менен Изольда”, “Форсайттар жөнүндө сага”, же болбосо “Алтын музоонунчу”? Көрүнүп тургандай, бул аябай татаал суроо. Талкууланып жаткан маселенин аябай татаалдыгынан, бизге белгилүү адабият (публицистика, эстетика, саясат...) теориясынын же башка кандайдыр жалпы кабыл алынган профессионалдык критерийлердин чегинде бул суроого жооп табуунун мүмкүнчүлүгү жок.

Ал эми публицистикалык чыгарма жөнүндө сөз болчу болсо, бул жерде объект да, предмет да таасын көрүнөт. Публицистиканын объекти – бул турмуштун кандайдыр тармагы, министерство, ишкана же мекеменин ишкердиги, коомдо болуп жаткан жана публицисттин үйрөнүү чөйрөсүн түзгөн турмуштук эпизод же факт. Предмети – адамдардын чоң тобунун тынчын алган социалдык көйгөйлөр, ошол окуянын ишке ашышына өбөлгө түзгөн коомдук себептер жана аны чагылдырган публицистика. Конкреттүү экономикалык, маданий же экологиялык маселе публицистикалык чыгуунун предмети болушу мүмкүн. Тикеден-тике көзгө ташталган маалымат, окуя же процесс биринчи пландагы фактылар экендиги турган сөз. Чындыгында болсо, алардын негизинде, адатта, ишкананы, тармакты же коомду башкаруунун көйгөйлөрү, тагыраак айтканда, мындай башкаруу усулунун кемчилдиктери жатат.

Публицистикалык чыгармада анын предмети иретинде кээде экинчи планда дагы бир маселе (же коомдук көйгөй) катышышы мүмкүн, бирок үчүнчү, төртүнчү планга жол коюлбайт. Анткени публицистика – негизинен бир өлчөмдүү, маселени кабыргасынан койгонду жана аны чечүүнүн туура жолун көрсөткөндү талап кылган ишкердик. Публицистикалык чыгып сүйлөөнүн милдеттери көйгөйлөрдү туура жана тез чечүүнү талап кылат, мында болсо алардын натыйжалуулугунун жана таасирдүүлүгүнүн чечүүчү шарты жашынган. Ал эми адабий чыгарманын мүмкүнчүлүктөрү жана анын артында жашынган маани-мазмун чексиз жана терең болуп, бат эле ишке ашырууну талап кылбайт.

Адабият жана публицистика – бул адам турмушу менен ой-пикиринин панорамасы, бирок ар бири өз алдынча. Адабиятта идеал, сулуулук, эстетика үстөмдүк кылат. Ал эми публицистика болсо эмоциясы, коомдук маанилүүлүгү жана актуалдуулугу менен күчтүү.

Адабият, адабий процесс, көркөм чыгармачылык – булар аябай көлөмдүү түшүнүктөр. Адабий чыгармачылыкты ачып берген атайын публицистика (В. Белинскийдин же Д. Писаревдин макалалары) бар. Эгерде публицистикалык чыгуу кайсы бир көркөм адабий чыгарманы жаратуу үчүн себепчи болбогон болсо, анда көркөм адабияттын публицистикалык иштерди ачып берген чыгармалары жокко эсе. Публицистикалык чыгуунун темасы көркөм чыгарманын же жалпы эле адабияттын темасына салыштырмалуу кыйла тар жана анын алдына коюлган конкреттүү милдети болот. Мисалы, публицистика көркөм чыгарманын идеясын түшүндүрүүгө көмөктөшөт, аларга коомчулуктун жана адабий сынчылардын көңүлүн тартат.

Алсак, Ўзбекистандын жана Каракалпакстандын таланттуу публицисти Орозбай Абдурахмановдун “Арал: ак дубалдын алдында” аттуу кеңири белгилүү макаласынын объекти болуп кургап бара жаткан Арал деңизи, ал эми предмети болуп ошол экологиялык катастрофа менен байланыштуу көйгөйлөр: сугат иштеринде суудан үнөмдөбөй пайдалануу, Аму дарыянын дельтасындагы флора менен фаунаны бүлүндүрүү, бөкөндөрдү алардын мүйүзү үчүн кырып салуу – жалпы жонунан алганда – бул актуалдуу кризиске карата адамдардын кайдыгер мамилеси саналат [5].

Адабияттын жана публицистиканын өзүнүн аудиториясына болгон мамилеси

Бул мамилелер бири-биринен таптакыр айырмаланат. Көркөм чыгарманын идеясы шарттуу түрдө төмөнкү схема көрүнүшүндө болот: жазуучу – чындык – көркөм чыгарма – аудитория. Ал эми публицистикалык чыгуунун концепциясы болсо бир аз бөлөкчө: публицист – көйгөй – чыгарма – аудитория. Бардык публицисттердин усулу бирдей – аракетке үндөө. Ал эми жазуучуларда болсо өзгөчө: конкреттүү чыгармада тигил же бул коомдук панораманы сүрөттөө үчүн алардын ар биринин өзүнүн стили болот, дал ошол стиль аны массага укмуш, өзүнчө автор катары сунуш кылат. Мындай стилдер кээде бири-биринен таптакыр айырмаланат. Өзүнүн стилин таба албаган жана башка авторлорду кайталаган жазуучу эч качан ийгиликке жетише албайт. Ал эми публицисттер бирдей усулдан – актуалдуу коомдук көйгөйдү көтөрүп чыгуу менен аудиторияны аракетке үндөөдөн пайдаланышат. Жазуучу өзүнүн аудиториясын *тарбиялайт*, ал эми публицист – *мобилизациялайт*.

Адабият – бул турмуштук философиянын көркөм сөз өнөрү жана көркөм эстетика көрүнүшүндө чагылдырылышы. Публицистика – бул турмуштук чындыкты кайра өзгөртүү, көйгөйдү актуалдаштыруу усулу аркылуу аракетке чакыруу, күндүн актуалдуу маселелерине коомчулуктун көңүлүн буруу жолу менен массалык социалдык-саясий кыймылды уюштуруу, ошол коомдогу конкреттүү катмар жана топтордун таламдарын коргоо. Адабият келечек үчүн кам көрөт – аудиториянын жалпы маданий жана эстетикалык деңгээлин көтөрүүгө умтулат, ал ондогон жылдарды жана кылымдарды көздөгөн өзүнө мүнөздүү руханий инвестиция болуп эсептелет. Ал эми публицистика болсо адамдардын бүгүнкү кызыкчылыктары үчүн күрөшөт [6].

Адабият – назик сезим-туюмдардын чөйрөсү. Ага салыштырмалуу публицистика бир аз күжүрмөндүү келет жана тикеден-тике чакырыктардан пайдалангандыгы себептүү, чындыкты бетке түз айтат. Анын алдына койгон максаты – кеңири аудиторияны макаланын көйгөйнө алып кирүү. Публицистикалык чыгарма адамдардын кеңири массасына арналган болот, ошондуктан ал өз ичине тикеден-тике чакырыктарды, кээде өтө кескин баа берүүнү алат. Автордун табышмактуу ой-пикирлеринин лабиринттерине, чындыктын эстетикалык чагылышынын контурлары терең сүрөттөлгөн эскиздерге бай көркөм чыгарма кылымдарды карытып жашай берет жана жаңы келген ар бир муун андан өзүнө жаккан образдарды жана баалуулуктарды таба алат.

Публицистикалык чыгуу көтөрүлүп жаткан көйгөйдүн өтө маанилүүлүгү менен көзгө ташталат, убакыттын өтүшү менен көйгөйдүн актуалдык деңгээли төмөндөп олтурат, же болбосо таптакыр жокко чыгат. Жон Милтондун “Кайгылуу бейиши” азыркы күндө да адамдарды өзүнүн терең мазмуну жана улуулугу менен таң калтырат, ал эми ошол эле автордун “Ареопагитикасы” мындай деңгээлде актуалдуу эмес, анткени анда көтөрүлгөн басма сөз эркиндиги маселеси көптөгөн өлкөлөрдө чечилип бүткөн. Адабият – бул жай аккан, кең жана терең дарыя. Публицистика – бийик тоодон таштан-ташка урулуп агып келе жаткан чакан өзөн, ошонусу менен да ал адамдардын көңүлүн өзүнө тартат. Эгерде жазуучу турмуштук чындыктын жана өз көз карашынын негизинде иш көрсө, публицист көбүнесе темага жана коомдук таламдарга багыт алат. Эгерде жазуучунун максаты турмуштук панораманы чагылдыруу болсо, публицисттин максатын коомдук аң-сезимди ойготуу, адамдардын ой-пикирин жана кыймылын белгилүү багытка салуу түзөт.

Адабияттар:

1. L. Price & L. Martin (2018) Introduction to the special issue: applied critical realism in the social sciences, *Journal of Critical Realism*, 17:2, 89-96, <http://DOI:10.1080/14767430.2018.1468148>
2. Фоминых В.Н. К спорам о публицистике (о трехзначном смысле термина “публицистика”) // *Журналистика развитого социализма*. Свердловск, 1980, – С. 69.
3. Miglena Dikova-Milanova, Bulgakov’s The Master and Margarita and the Illusions of Kant’s Speculative Reason, *Russian Literature*, Volume 74, Issues 3–4, 2013, Pages 275-303, <https://doi.org/10.1016/j.ruslit.2013.11.001>
4. Ученова В.В. Публицистика и политика. Изд-е 2-е. – М.: Политиздат, 1979. – С. 230.
5. Чтобы убедиться в этом, достаточно просмотреть книги В.В. Ученовой “У истоков публицистики” (М.: МГУ, 1984) и Г.Г. Прутцкова “История мировой журналистики”. Учебно-методический комплект (М.: Аспект Пресс, 2010), в которых освещается период от античности до современности.
6. Абдурахманов У. “Орол: оппоқ девор олдида...” (Арал: перед белой стеной) // Абдурахманов У.. Қорақалпоқ дунёси. (Мир Каракалпакии). Публицистика, эссе ва ҳикоялар (Публицистика, эссе, рассказы). – Т.: Изд-во Национальной библиотеки имени Навои, 2011. (на узб. яз.).